Іноді їхній старий садок нагадує Катрусі церкву. В садку теж панує урочиста, замислена тиша, яка мимоволі примушує прислухатись до того, що діється в твоїй душі. Тихої осінньої години, коли листя на деревах починає палахкотіти різнобарвним густим вогнем, є в садку і жовті спокійні фарби; і багряні, що пробуджують тривогу; і блакитні, які ніколи не засинають і не дають заснути твоїй душі. Кожне дерево має свій настрій. Груші — коричневі та мідянисті — наче аж байдужі до всього. Вишні схожі на молодих жінок, до котрих уперше навідався смуток, але вони веселі й не скоро іще відцураються радощів. Сливи трохи супляться, немов звідали в цьому житті більше, ніж усі інші дерева. А яблуні... А яблуні по-всякому: та журиться безтурботно, та немов тішиться, але й не забуває про скору зиму; а та стоїть гідно і поважно, ні з ким не перемовляється, ні про що, здається, й не думає.

А коли вітер... Коли голуба пустка простору дмухає й дмухає, тоді садок стає схожий на бурю живого вогню. Гілля розгойдуються, жовте листя падає додолу, котиться по траві, на нього лапатим краплепадом сіється багряне, ось уже по траві котиться потік, він густішає од бронзового листя, од вишневого, все це перевішується, сухо шарудить, стикається в повітрі, крутиться... А тим часом вітер заходить з другого боку, і тепер вогонь у садку починає бурхати інакше, ніби став прозоріший, бо його більше живить листя з двох кленів, що повгрузали на межі, та ще з осокора, що притулився біля хати. Шастає по Катриних вустах ароматний подих, од холодку тверднуть щоки, вона примружується, наче аж зіщулюється,— і все не може вихопитися, вийти з цього шарварку, з цього вогню, з цього пекла, стоїть у ньому, наче в найріднішій стихії. То вона заворожує садок, а чи садок заворожив її? То вона так здивована, а чи садок сам себе дивує своїм різнобарвним виром, пишною колотнечею?

Мати стоїть поруч із Катрею. В чорному одязі вона видає трохи старшою, ніж є насправді. Очі примружила, і в вузьких щілинах зіниці поблискують палахкотючими вуглячками. Здається, вона також дивиться на садок. Але Катря знає, що мати дивиться на неї. Трохи

бентежить і непокоїть її погляд, і тому вона одвертається: перед нею знову постає вітряний садок, постає листяний шарварок, кольорова буйнотеча, в ніздрі залинають аромати запахів — як по-земляному гірко запахло смородиною, мало сльоза не навернулась.

— Ну що ж, іди,— нарешті озивається мати.

Падають яблука. Ген одне обірвалося, вдарилось об гілку, підскочило, вже пірнуло в траву і там угамувалось. Друге летіло донизу рівно, майнуло червоним боком, спалахнуло між кущиками барвінку і поволі покотилося з горбка, наче хотіло докотитися до Катрі. Ген біліють, жовтіють, рум’яніють, повигинавши круглі спинки, немов поприпадали до землі, щоб послухати, як , там вітер козакує вдалині, чи не чути якого потопту.

— Хай щастить тобі,— знову озивається мати і силкується зазирнути в Катрині очі, але дочка ніяк не відірветься од їхнього старого саду, наче когось хоче побачити там, наче свою долю вичікує з-поміж дерев.

Катря раптово повертається, її довгобразе обличчя, обведене рамою темної хустки, горить такою любов’ю до матері, що хоч бери та не пускай нікуди дочку. Катря цілує матір у холодну щоку, на мить свій проникливий зір топить у материному погляді,— і вже пішла, віддаляється. Не озирнеться ні на сад, ні на матір.

Іван Петрович чекає біля своїх воріт. На голові — старенька шапка з заячого хутра, на ногах — ватяні валянки. Через плече велика полотняна торба, а в руці тримає дебелу палицю. З тією палицею він обходив уже півсвіту. На настороженому віспуватому обличчі можна прочитати увагу й очікування. Очі його заплющені — Іван Петрович мусить дивитися своїми вухами, шкірою обличчя, всім тілом. Він іще віддалік вгадує Катрину ходу, і поступово на його лиці наче розвидняється, губи ледь-ледь заворушились, затремтіли, наче на них народжувалося слово.

Катря зупинилась біля сліпого. Іван Петрович якусь мить мовчав, немов сподівався, що дівчина обізветься до нього перша. Його вид жив цим сподіванням, і в постаті воно вгадувалося...

— Я вже зладналась,— мовила Катря, скоряючись його очікуванню, відчуваючи, що мусить щось сказати.

На лиці його затремтів неймовірно широкий, але водночас якийсь невидющий усміх. Переклав палицю з однієї руки в другу, потім постукав нею об землю, наче впевнявся в її надійності, й мовив:

— Ходімо.

Потім розпростав плечі, високо — аж закинувши назад — підніс голову, і з тим самим широким і водночас невидющим усміхом на лиці рушив уперед. Катря пішла поруч, сподіваючись, що ось-ось Іван Петрович візьме її під руку. Проте він і не думав брати її під руку, ступав широко, але в тому, як переставляв ноги, вловлювалась обачність. Катря йшла трішки попереду, раз у раз позиркувала на свого попутника, на полотняну торбу, що висіла на плечах, була ладна допомогти кожної хвилі.

— Тобі не соромно? — поспитав Іван Петрович.

— Чого б то?.. Ні.

Їй і справді не соромно, що стала за поводиря в сліпого. Тепер такий час. Тепер кожен живе так, як може. Один чоботи та черевики латає людям, другий калоші навчився клеїти та чуні майструвати з автомобільних камер, а третій запальнички вхитрився з патронів виготовляти, бо сірників легко не дістанеш. А скільки розвелося майстрів, що мило варять? От, скажімо, найде яку здохлятину в байраці, то норовить людина не проскочити мимо якомога швидше, а коли споночіє — то додому перенесе й заходиться коло того миловаріння.

Дьогтю тепер катма, то й мазь так само вхитряються до взуття виготовити,— добре, що хоч сажі вистачає. Ех, що тут казати! Вона, Катря, не так уже й погано влаштувалась. І дівчина нишком усміхнулася своїм думкам.

Костур у руці Івана Петровича постукує рівно, сухо. Тук-тук.

І знову тук-тук. Із байдужістю торкається дороги, легко перелітає в повітрі. Тук. Старе грушеве дерево. Вичовгане, поблискує біля долоні, наче бронзове. Постесувані сучки світяться круглими сердечками. Колись цей костур був зелений, шуміло на ньому листя, а то й грушки родили. Тук. Звичайно, дички, куснеш — і зуби від оскоми крутить, бо Іван Петрович гарної груші на палицю не збавив би. Тук-тук.

Вже й у полі. Катря згадує свій садок. Оте тукання костура нагадує їй, як падають яблука. Одірвалося, короткий шурхіт, жовтий або рум’яний зблиск, підплигом-підскоком по траві — та й заснуло, припавши своїм холодним личком до землі. Цікаво, що яблуку ввижається? А, мабуть, отакий самий садок, і такий самий вітер, і таке саме яблуко, яке тепер припало до землі. Тук-тук. Ще впало одне. Оце натрусить вітер, оце насиплеться до вечора, і вночі. Яблука такі милі, такі довірливі, є в них щось наївно-дитяче. Катря всміхається.

Іван Петрович відчуває поле своїм обличчям. Легке віяння то пестить його, то ласциться, то наскакує розбишакувато. І він відчуває глибину вітру, глибину поля, таке бездонне безмежжя... Забуває, що завжди йде в темряві і йде в темряву. Він уже одвик від тих давніх відчуттів, коли кожної миті побоюєшся, що ось-ось вдаришся лобом об щось тверде чи наткнешся тілом на перешкоду, коли здається, що навколо безліч ворожих предметів, які самі йтимуть на тебе, якщо ти на них не натрапиш... Осіннє поле котиться на нього своїми запахами; гіркувато й запилено дихають придорожні полини; ось прилинув ізвіддалік конопляний дух, полоскотав ніздрі; а це — сіно, сухеньке сіно, з зів’ялим романцем, з деревієм та Петровим батогом; струмочком процідилася

лугова м’ята, розтеклася по душі. Любить запахи гречок. Любить слухати — як вона густо й біло пахне...

— Обережно,— долинає до його слуху Катрин голос.— Тут хтось перекопав стежку.

Він відчуває дотик дівочих пальців до свого ліктя. Весь напружується, підносить високо ноги й переходить по скопаному.

...слухати, як вона густо й біло пахне, як медово гуде бджолами, слухати, як без болю віддає їм свої солодощі, слухати, як вона там шелесне, там сплесне, ніби хоче зіп’ястися на свої пахучі крила й також полетіти разом із бджолами.

Раптом почув, що Катря знову всміхнулась. Лагідне, тихе, мовчазне, приязне оце дівча. Він відчував його поруч із собою так, як можна відчувати велетенську квітку дикого маку. Квітка просто цвіте, грає червоними пелюстками, ледь-ледь ворушаться її чорні бровенята. І, звичайно ж, мак уміє так само всміхатись, як Катря. В його цвіті є багато від чистоти й свіжості дівчинки... Дівчинка — мак... Мак — дівчинка... Пелюстка — усмішка... Усмішка — пелюстка... Червоні барви — то пісня польового дівчати, яке цвіте одне літо...

— Село,— сказала Катря.

В його неясні думання-відчуття вже залітали інші запахи. Вітер, обернувшись, доніс дух картопляних городів, соняшничиння, витьопаної дощами кукурудзи, сльозливе зітхання цибулі. Село поближчало — вже вгадується мох на стріхах; густі загати з очеретів та картоплиння; лозові та ліщинові тини, грабові ворини, соснові ворота. Ось уже й перше подвір’я — потекло й холодно вкололо чорно-жовте цвітіння чорнобривців, приглушено-солодкава задуха кануперу. А з цього обійстя так і несе добрячим тютюном — мабуть, тут живе дрімучий дід, що

мовчить та думає, мовчить та думає, а весь просочився махорковим димом.

— Поліцай іде,— каже Катря.

Послухати — тільки порохно шеберхає, тільки бур’яни лякливо пошумлюють. Стрельнули пронизливим цвіриньчанням горобці. І тут почув, як постукує його серце. Пі, то костур гупає по дорозі. Серце. Костур. І зненацька — човгання, ближче, ближче, трохи сповільнилось, наче аж стало завмирати... Щось насунулося, війнуло непевністю.

— Здоровенькі були! — сказав поліцай приязним, якимось наче аж жіночим голосом.

— Добрий день,— відповіла Катря.

— Прошаки? — майже співчутливо поспитав поліцай.

— Ага,— сказала Катря.

— Старцюєте, значить. А здалеку?

— З Нападівки.

— Ого, куди голод добрався! Це вже й до нас недалеко. А чого ж торба порожня? Не подають нічого?

— Ще не просили.

— То хоч у мене попросіть.

Прошаки мовчали.

— Попросіть, то, може, в кишені знайду яку крихту. Чи не хочете?

— Подайте,— пролунав Катрин голос.

— Бог подасть,— відповів поліцай та й зареготав. І пішов. Тільки прискорене, майже веселе човгання сповнило повітря, стало глухнути.

Отже, таки треба зайти в одну-дві хати. Подадуть — не подадуть, зате щось у торбі лежатиме для стороннього ока. Зайшли. Привітались. "Тут сироти живуть,— подумав Іван Петрович, відчувши вогку пустку.— А може, діти солдата, що воює на фронті або ж уже відвоювався". В таких хатах подають картоплю. І пригощають водою. Чує, як господиня лізе під піл, чує, як шурхотить у торбу картоплина. В хаті через кілька дворів — те саме. Зайшли до третіх — тут замкнено. Може, навіть побачили їх у вікно й поспішили зачинити. "Що ж, спасибі й за це,— думає Іван Петрович.— Спасибі й за таку увагу".

На цьому обійсті пахне паливом, нарізаним із кізяків, перемішаних із соломою. А тут — торфом дихає хлівець. Оця господиня запаслась на зиму хмизом, який назбирала в лісі, носила в’язками, ховаючись од наглядачів. Що ж, тут палитимуть соломою — перегнилою, перетлілою, а також листям, назгрібаним граблями та принесеним у ряднах із лугу. Обійстя, з якого війнуло зів’ялим соком, не зовсім ще прив’ялою корою недавно спиляних берез та сосон, вони обминули. В цій хаті добре запаслися паливом, не те що в інших хатах, краще сюди не заходити.

Наближалися машини. Мотори гули надсадно — мабуть, долали гору. Іванові Петровичу здавалось, що то вже почало так тремтіти й густи його тіло. Катриного дихання не чув — тільки на лікті дотик пальців. Ось уже сморід спаленого бензину повбивав усі запахи. В нього од того гурчання мимоволі почали тремтіти губи, щоки. Ось і руки затремтіли...

В полі, нарешті, напився, конюшинного, перепахлого землею вітерця. Але здавалося, що все ще гурчать машини. І кожна машина їде на нього. Кожна машина норовить проїхати через нього, підім’яти і знищити. Він знову напружувався — як і там, у селі. Стомився, сів одпочити. Десь поблизу пискнула польова миша. Спочатку це трохи здивувало Івана Петровича. Знову почувся писк... Відчував заспокоєння. Писк польової норушки був такий, як і завжди,— наче нічого й не відбувалося на білому світі.

Наступного дня підходили до лісу.

— Вже близько,— сказала Катря.

Вона добре знала дорогу до лісу, бо добиралася сюди не вперше. Коли ж опинилися серед похмурого шурхоту, обоє відчули полегшення. Хоч ліс і не рідна господа, та все-таки тут надійніше. Спочатку йшли поміж старими дубами, й Іван Петрович прислухався до високого прохолодного гудіння їхніх верхівок. Осики шуміли завзятіше, але журливо. Ліс самому собі розповідав про осінь.

Вони йшли довго, й Іван Петрович почав турбуватись.

— Нікого не видно? — запитав.

— Нікого.

— А ми це збились?

— Ні.

— Умовлене місце поминули,— сказав Іван Петрович,— а ніхто не зустрічає.

Умовлене місце — де осиковий клин вривався поміж високе гудіння дубів — і справді зосталося позаду. Тепер вони йшли через горіхові зарості — Іван Петрович раз у раз відчував під ногами тверді кульки.

Він зупинився й почав прислухатись до тієї непевності, що зароджувалася в. його істоті, та до лісу. Дерева шуміли похмуро й незатишно. Раптом йому вчувся отой гуркіт машин, що сунули через село,— кожна з них, здавалось, неодмінно наїде на нього. Розумів, що це лише причулось. І справді, то говорять ліс, вітер, листя... Але чому він не вловлює Катриної усмішки? Чому вона перестала усміхатись? Дівчина — мак, усмішка — пелюстка...

— Ви куди? — долинуло раптом до його слуху. І ще не почув цього чоловічого голосу, як уже знав, що поблизу хтось є третій, і той третій стежить за ними.

Іван Петрович поклав руку на Катрине плече, злегка натиснув, даючи знак, щоб вона мовчала. Дмухнув вітер — й обличчя Івана Петровича обліпило листям. На хвилю стало зовсім тихо, горіхові кущі замовкли, і тоді почулося шарудіння чужих ніг. Сліпий відчував, до зараз вивчають його обличчя. Вловлював, як чіпкий погляд бігає по його постаті, обмацує і вдивляється. Стояв рівно. Знав, що зараз його лице чисте й спокійне, як оця раптова тиша. Тепер його долоня довірливо й впевнено лежала на Катриному плечі.

— Хто ви такі? — знову запитав чоловік. Це був рівний, грудний, трохи аж наче простуджений голос, який мав належати дужій людині.

"Можливо, він не знає умовленого вітання",— подумав сліпий. Адже цілком імовірно, що першим зустрів їх саме той, хто не знав умовленого вітання.

— Ми прошаки,— обізвався.

— Куди йдете?

Іван Петрович знову натиснув долонею на Катрине плече: мовляв, говоритиму тільки я. Звичайно, грудний простуджений голос не знає пароля, але все може бути.

— Ми прошаки,— повторив пароль.

Мовчання. Ліс знову починає розгойдуватись, ніби колихає на гіллі невидющий страх.

— Що ж, проведу вас до партизанів, а там побачимо, — сказав простуджений голос.

Яка в цьому році осінь багата на горіхи! Стільки їх під ногами, що, здається, сковзатись почнеш. Хочеться нагнутись і шукати. В село він завжди приносив півторби горіхів. Треба буде назбирати — приходитимуть до нього діти, а він вгощатиме.

Катря тримає його за руку. Простуджений голос іде попереду. Іван Петрович впізнає знайому горбкувату стежку. Скоро треба переступати через вузлувате коріння сосни, що випхалось із землі. Так і є. А трохи далі отут він слухав цієї весни зозулю. Незабаром — землянки. Простуджений голос просто міг не знати пароля. Нова людина в загоні, звідки їй знати? А Катруся не всміхається. Вона віддана й хоробра, відважніша за будь-якого хлопчиська. До неї він звик, вона його зір, але чому така розгублена?

— Спускайтесь. Це командирська землянка,— обізвався простуджений голос.

Іван Петрович бував у цій землянці не раз. Проте зупинився і мовив:

— Ми прошаки. Нам треба добратись у Вовчок.

— Заходьте. Там з’ясуємо. Може, ви агенти, — сказав простуджений голос.

У землянці було кілька чоловік. Двоє сиділи за столом, третій на земляному тапчані. Іван Петрович відчув на собі їхні погляди. Мовчання. Раніше його тут зустрічали не так. Раніше зразу впізнавав рідні голоси і самого Кривобородова, й веселого Ваньки-шаньки, й брата свого Герасима. Він прислухався до тиші в землянці й не знімав руки з Катриного плеча.

— Шкода, що немає Кривобородова,— сказав раптом тоненький, поспішливий голосок.

— Побалакаємо без Кривобородова,— обізвався твердий і рішучий.

— Хто вас підіслав? — поспитав хитрий, вкрадливий голос.

— Хто ж їх міг підіслати? — втрутився простуджений голос, котрий супроводжував їх од горіхів.— Звичайно, німці. Признавайтесь, хто ви такі?

— Ми прошаки,— сказав Іван Петрович.

— А чому мовчить дівчисько?

— Ми прошаки,— повторила й Катря.

— Що ж ви хотіли напросити в лісі? — мовив вкрадливий голос.— І в кого? В дубів? Чи в пеньків?

— Ми йдемо у Вовчок,— сказав сліпий.

— А куди йде дівчисько? — насмішкувато поцікавився отой тоненький, поспішливий голосок.

— У Вовчок,— відповіла Катря.

— А партизанів не боїтесь? — запитав вкрадливий голос.— Вони можуть вас убити.

— Ми прошаки,— вперто повторював Іван Петрович.

Ті, що сиділи в землянці, звелись і вийшли надвір. Через деякий час вони повернулись. Мабуть, виходили на раду.

— Можете йти,— сказав тоненький поспішливий голосок.— Ми віримо, що ви чесні люди.

Запало мовчання. Знав, що вони зараз стежать за його обличчям. Що ж, вони нічого не прочитають на ньому. Він уміє читати й без очей, а вони й видющі нічого не побачать.

— У цьому лісі більш не появляйтеся,— сказав твердий і рішучий голос.

Коли одійшли від землянки, Іван Петрович сказав сухими губами:

— Катрю, не оглядайся...

Дерева шуміли густо й погрозливо. Вітер вихоплювався з яру, кидав у їхні обличчя листям. Навіть якби хтось зараз ішов за ними, то не почув би. Вони прямували на Вовчок. Іван Петрович вперто мовчав. Його лице стало непорушним, закам’яніло, а брови над переніссям зрослись... Мовчав...

Отже, вони захопили базу партизанського загону, Катря розповіла Івану Петровичу, що біля землянки Кривобородова і трохи далі на згірку зосталися сліди недавнього бою. Отже, партизанів вислідили і спробували розправитись з ними одним ударом. Мабуть, це їм не вдалось, і загін відступив, але де тепер його шукати? Іван Петрович та Катря допомагали тримати зв’язок між лісом та обласним підпіллям. Добре, що пощастило вирватись із пастки. Але ж і всі повинні знати, що на старій базі влаштовано засідку.

Перед Вовчком сіли відпочивати під кущем калини. Червоні ягоди присвічували дівчині, а для сліпого пахли солодкою гіркотою.

— Катрусю,— мовив Іван Петрович.— Скажи мені щиро: ти не злякалася?

— Спочатку злякалась, а потім ні.

— Так? А зараз не боїшся?

— Ні. Чого б я мала боятись?

— А якби нас захопили і почали катувати?

Вона нічого не відповіла. Іван Петрович розумів, що почав жорстоку розмову, що будь-яка Катрусина відповідь буде відповіддю дитини. Але не мав права не говорити про це.

— Бачиш, дочко, я твердо знаю, на що йду... Розумієш?.. А ти ще повинна вирости, щоб усвідомлювати вартість свого життя...

— Ви хочете мене прогнати? — здогадалась Катруся.

— Я тебе не проганяю,— заперечив Іван Петрович,— але ти повинна зрозуміти...

— Я все розумію,— перебила дівчина.

— Катрусю, я тебе люблю... Я й сам раніше думав, що це простіше. Але це не просто. Коли ми стояли в землянці... Отам я все раптово зрозумів. Мені — байдуже. Я знаю, на що йду. Я — свідомо...

— Я вас не покину,— швиденько сказала Катря.— Адже ми а вами стільки вдвох ходили!.. Хіба я вас підвела?..

— Ти не підвела... Але там, у землянці... Я їх не бачив... І тебе також не бачив, твого обличчя... Це не для дітей.

— Не хочу... Не хочу...— шепотіла Катруся.

— Так гарно кругом,— правив своєї Іван Петрович, незважаючи на її слова.— І раптом... Темрява!.. Ні, навіть не темрява. Темрява — це життя. І раптом — нічого!..— Він підвищив тон і, здається, тепер розмовляв сам із собою.— Ніхто не має права. Ніхто!.. Навіть в ім’я найкращого... Якби все найсвятіше можна б купити за одне тільки життя — я відмовився б. Я сказав би, що треба зберегти це одне життя!.. Ти ще горіх — без зерня. Ще нема! З горіха ще має бути зерня... Хай буде!..

Катря почала схлипувати. Вона майже не розуміла, про що говорить Іван Петрович. Так само не могла втямити причини його гніву й невдоволення. В лісі поводилася так, як годиться, в землянці також не похопилася жодним зайвим словом. А хіба їй треба говорити про те, що все це — важко, що все це — небезпечно? Не треба говорити, вона й сама знає. Але страху в не! нема.

Такою вже вродилась. Тільки спочатку пойняв трохи ляк, а потім...

— Далі я піду сам,— сказав Іван Петрович.

— Ви не потрапите,— схлипнула Катруся.

— Піду сам,— уперто повторив Іван Петрович.— Ходитиму день, тиждень, два тижні а таки розшукаю загін. І зроблю все, що треба...— Він, мабуть, розумів, що це не так легко, бо додав уже тихіше:— Люди допоможуть.

Катря благально торкнулася його руки. Але нічого не сказала. І раптом сліпий подумав, що вона ніколи його не покине. Що вона так і не зрозуміла всього, мовленого ним. Не відчував гніву, і ніхто ніколи не бачив його сердитим. Але зараз гнів видався йому найкращою зброєю. Схопився на ноги, затупав, закричав:

— Геть!.. Геть!.. Іди од мене, покинь мене! Чого прив’язалася? Йди до своєї матері! Я не хочу її сліз! Не сиди отут!.. Йди на Вовчок, а потім сама запитаєш дорогу! Ну!..

Знав, що жорстокий, знав, що несправедливий. Але зараз хотілось бути і жорстоким, і несправедливим. Хотів перемогти це дівча гнівом — бодай удаваним, приголомшити неприязню — бодай награною. Бо його вроджена лагідність тут не допоможе, навпаки — навіть нашкодить.

Катря встала. Злякано дивилась на спотворене обличчя сліпого. Таким його не бачила ще ніколи. Звикла бачити добрим, розсудливим і справедливим. Його гнів, причини якого не розуміла, обпік її болем. Перестала плакати, губи сіпались — і не могла мовити й слова. Раптом приклала руку до грудей, очі розширились, немов у виразі обличчя Івана Петровича побачила щось неймовірно жахливе. Повернулась і побігла від нього. Бігла, скривджена й ображена, бігла, приклавши руку до грудей.

Сліпий почув швидкий тупіт її ніг. Щось крикнув навздогін, але коли затихло, то йому зразу ж і стало соромно. Сів під кущем, потім схопився, повернувся туди, де мав бути Вовчок... Тихо. Вітер уже вгамувався, м’якими й теплими сплесками торкався до нього. Сподівався почути хоч плач, але чув тільки безмежну тишу, глибоку й німу.

Вже смеркало. Калина щось нашіптувала. Підніс руку, намацав кетяг і зірвав. Покуштував одну ягоду — була тверда й гірка. Подумав про те, що якби вони перемерзли на морозах, то стали б і м’якші, й солодші. Нараз почув гуркіт — знову сунули машини. Гарчання все наближалося, ставало сердитіше, лютішало. Вдарила хвиля пружного повітря, смороду,— й Іван Петрович мало не похитнувся. Наче кожна наїжджала на нього, прокочувалась по грудях, по руках, по ногах. Раптом долинув чийсь крик, потім сміх,— і одпливло.

Спроквола рушив за тим даленіючим шумом. Костур постукував об дорогу так, неначе голуб тугувато клював зерно. В роті гірчило. Подумав, чи очистилось небо від хмар, чи зійшли зірки. Потім подумав про вічність. Існує вона сама по собі, чи лише в свідомості окремої людини. Темрява — теж вічна? А чому ж людське життя... Кетяг калини, який тримав у руці, несподівано випав, і сліпий нагнувся, провів долонею по землі. Раптом той кетяг видався таким дорогим, що все віддав би за нього. Намацавши, зрадів...

Земля пахла осінню і втомою. Сліпий вловлював, що вона вже починає куняти. Заслухався, щоб вловити її спокійне зітхання, як вона переводить подих перед сном... І почув далекий гусячий крик, що долетів з Вовчка. Стало затишніше на душі, бо в тому гусячому крику було щось рідне, щемливо дороге.

Так ішов довго, а села все не було й не було. Вже посутеніло, а костур, немов голуб, клював зерно на польовій дорозі. Врешті зупинився. Давно вже загусла ніч, і сліпий стояв на самісінькому її денці самотній і загублений. Зараз він був одинокий на весь величезний світ, і до нього не долинав ні гуркіт боїв, ні гарчання моторів... І глибокий

шелест лісу також зостався десь далеко, наче й не було ніколи. Раптом він здався собі кволим і безпомічним, людиною, якій тільки й зосталося, що чекати свого скону. Провів долонею по лицю, наче стирав досаду,— і раптом струснуло всього, обпекло болем, залляло гіркотою. Аж притупнув ногою, ніби хотів розтоптати свій настрій, оце пронизливе відчуття безсилля.

Тут, у цій темній пустці, був ще хтось... Спершу про це подумалось мимоволі, впевненості не було,— подумалось та й годі. Чи шелеснуло чимось, чи тупнуло, чи просто долинуло дихання. Сліпий швидко пішов уперед, наче хотів утекти, наче хотів позбутись дивного відчуття. Врешті зайшов у бур’яни, вони затріщали під ногами невдоволено, ніби аж сварились. Коли зупинився, то виразно почув за собою тріск.

— Хто тут? — крикнув у темряву Іван Петрович.

Йому відповіла тиша.

— Хто?.. Га?.. — прокричав сліпий, прислухаючись, як його голос зразу ж умирає в пустці.

Знову стрельнуло у вуха напружене мовчання.

— Обізвися!.. Хто тут?.. Обізвися!.. — тепер у голосі його бриніло благання й розпач.

Бур’яни зашелепали, зашуміли, ось уже ближче, ближче... Витягнув голову, потугішав, наче зараз його мала знітити й зім’яти несподіванка, щось жахне й потворне...

— Це я,— мовило поблизу Катрусиним голосом.

Мабуть, то причулось, і він довго не міг отямитись, тільки мовчав і прислухався.

— Це я...— повторила Катруся, зупиняючись поруч.

Неквапно зникали недавні його страхи, тіло вивільнювалося од непевності, все знову ставало просте, зрозуміле, але він не знаходив у собі сили, щоб зрадіти.

— Ви заблудились,— провинно мовила Катруся,— то я й подалась за вами.

Тепер він знав, що дівчина так нікуди й не пішла, що вона весь час стежила за ним. І зараз подумав також про те, що на інше від неї й не сподівався. Ніжність ворухнулась у грудях — був безмежно радий, що не плаче.

— На Вовчок не сюди,— сказала Катруся,— до Вовчка треба звернути біля дерев’яної борони... Там дерев’яна борона лежить...

Вона взяла його за руку й повела через бур’яни. Іван Петрович не сказав ні слова. Тримав калиновий кетяг і мовчав. А Катруся, радіючи, що її не картають, геть зовсім повеселіла, і чомусь згадувала свою матір, і садок, засипаний сухим листям, і вчувалось їй погупування яблук об землю.

Іван Петрович знову вловив, як дівчинка всміхнулась.